

TÖRTÉNELMI SZEMLÉ

A BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2023

LXV. ÉVFOLYAM

1. SZÁM

TANULMÁNYOK
SOMOGYI ÉVA TISZTELETÉRE

Ifj. Bertényi Iván, Cieger András,
Deák Ágnes, Gyáni Gábor, Klement Judit,
Konrád Miklós, Manhercz Orsolya,
Matolcsi Réka, Ress Imre és Vér Eszter Virág írásai

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN
felelős szerkesztő

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ, ZAHORÁN CSABA
rovatvezetők

DETRE ANDRÁS
szerkesztőségi munkatárs

E számunk vendégszerkesztői
KLEMENT JUDIT, MANHERCZ ORSOLYA

Szerkesztőbizottság

MOLNÁR ANTAL
elnök

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR, FODOR PÁL,
GLATZ FERENC, OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA,
PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR,
SZÁSZ ZOLTÁN, VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája:
tortenelmiszemle@abtk.hu

*Kérjük szerzőinket, hogy kézírataikat
a közlési szabályzatnak megfelelően készítsék el,
amely honlapunkon érhető el:
<http://www.tti.abtk.hu/kiadvanyok/folyoiratok/tortenelmi-szemle.html>*

A 2023-as évfolyam megjelentetését
a Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Tudományos Akadémia
és az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Titkársága támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatási Hálózat

ISSN 0040-9634

TARTALOMJEGYZÉK

LXV. évfolyam, 2023. 1. szám

SOMOGYI ÉVA TISZTELETÉRE

Klement Judit – Manhercz Orsolya Köszöntés	5
Deák Ágnes A bölcs, de félénk Fabius Cunctátor: gróf Esterházy Móric	7
Ress Imre A horvát 1861. évi LXII. törvénycikk királyi szentesítésének legendája és legitimációs funkciója	29
Vér Eszter Virág Erzsébet császárné Magyarországon 1866 nyarán: fogadtatás, emlékezet, mítosz	43
Manhercz Orsolya „Istenem, istenem, ezentúl már Buda lesz a birodalmi székváros.” Udvari élet Pest-Budán a 19. században	65
Cieger András – Matolcsi Réka Királyhűség, állampolgári lojalitás, nemzeti identitás. Többes kötődések a dualizmus kori Magyarországon	87
Ifj. Bertényi Iván A delegáció főrendiház által választott tagjainak társadalmi háttere	99
Gyáni Gábor Szocializáció az arisztokrata családokban	123
Konrád Miklós Sportélet, polgárosodás és antiszemitizmus Magyarországon, 1867–1914	139
Klement Judit Budapest és a malmok, 1841–2008	155

„ISTENEM, ISTENEM, EZENTÚL MÁR BUDA LESZ A BIRODALMI SZÉKVÁROS.”

Udvari élet Pest-Budán a 19. században

MANHERCZ ORSOLYA

“MY GOD, MY GOD, HENCEFORTH BUDA WILL BE THE IMPERIAL SEAT.”

Court Life at Pest-Buda in the 19th Century

Exploring the visits made by the ruler (and his family) to Pest-Buda, the paper aims to reconstruct the process of courtly life at Buda in the nineteenth century. The analysis primarily focuses on those occasions which indicate, on the one hand, how the palace of Buda was used by the Viennese court in the first half of the 19th century and, on the other hand, the stations and phases of a real rebirth of courtly life in the second half of the century.

Keywords: ruler, Royal Family, courtly life, Buda, 19th century

A magyar királyi udvar újjáélesztésének vágya

Jelen tanulmány az uralkodó és szűkebb családjá pest-budai tartózkodásait vizsgálva elsősorban az udvari élet alakulására fókuszál, áttekinti a budai palota és Pest-Buda 19. századi történetét, és azt vizsgálja, hogy az egyes uralkodók hogyan használták a palotát és a várost, milyen funkciót szántak nekik.

„A király tovább falatozott a paprikás pörköltből s mindig jobban és jobban ízlett neki. Hivatta is legott a miniszterelnököt.

– Kedves Tisza! – mondá – régen volt ilyen jó kedvem! Azt akarom, hogy minden magyar ember ilyen pompásan érezze magát. Kivánjon hát valamit a magyarok részére. Tudja, mennyi a kincsem, nem akarok fösvénykedni.

Egy darabig törte fejét, nyomogatta a homlokát, igazgatta a pápaszemét a furfangos Tisza Kálmán, mígnem végre imígyen szólt:

– Felséges királyom, nem kívánok én a kincseiből semmit, hanem csak azt kérem, hogy a Szent István jobb kezét akképen becsülje, ahogy eddig senki. Királyasszony nője öntözzön meg mindennap egy-egy rezedavirágot s királyi felséged minden ál-

Manhercz Orsolya, adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék.

dott nap szakítson le belőle egy szálát s személyesen tegye első királyunk dermedt kezébe.

– Szívesen. Miért ne? – ígérte a király – magam is tisztelem a dicső elődöt. Mindenben meglészen a kívánsága, kár hogy olyan csekély.

De alig eresztette el Tisza Kálmánt, berontott nagy hüledezve az osztrák miniszter, a ki künn az ajtókilincsen hallgatódzék idáig:

– No iszen szépen vagyunk. Minek ígérte meg felséged? Istenem, istenem, ezentúl már Buda lesz a birodalmi székváros.

– Hogy-hogy? – csodálkozék a király. – Hiszen erről egyetlen szó nem sok, de annyit sem ejtettünk.

– Görbén jár ám a Tisza esze, felséges úr. Tudta ő mit akar. A Szent István dermedt kezébe mindennap személyesen tesz fölséged egy rezeda szálát, melyet a királyné mindennap személyesen öntöz meg.

– Hát van ebben valami rossz?

– Van ám, mert a Szent István jobb kezét nem szabad Budáról elvinni, csak egy nap s ekkor is csak Pestre a processióval. Ebből tehát az következik, hogy *felségednek Budán kell laknia állandóan*, hogy a rezeda-szálát mindennap elvihesse a holt kéznek, s *királyné asszonyunk sem mozdulhat el onnan többé*, mert öntöznie kell.

– Ördögös Tisza! – nevetett jóízűen a király. – Megint becsapott!... Hanem ha már így van, én nem sokat bánom s ti is jól teszitek, vágjatok hozzá jó képet.

S ezzel megint vigan falatozni kezdett a paprikás pörköltből, szemei vidoran ragyogtak, arca szépen kigömbölyödött.¹ [Kiemelések: M. O.]

A fenti Mikszáth-anekdota nyilvánvalóan nem egy valós eseményt ír le, de egy valós vágyat tükröz, mégpedig a magyaroknak azt a vágyát, hogy az 1867-es koronázás után az uralkodó minél több időt töltsön Budán, lehetőleg családjával együtt, és tegye a várost (Pesttel együtt) – Béccsel egyenrangú – birodalmi székvárossá.

A vágy ekkor már közel 100 éve élt, hiszen a török kiűzése után magyar részről fel erősödött a szándék az önálló magyar királyi udvar és a budai udvari élet újjáélesztésére, egyúttal Buda (és Pest) fővárossá tételére. Ennek jegyében került sor a palota felújítására és rezidenciává való átalakítására 1686 után. A magyar főurak kezdeményezésére, közadakozásból kezdődött meg a reprezentatív királyi palota kiépítése Mária Terézia idején, és 1741-ben törvénybe foglalták (1741. évi VII. törvénycikk) az óhajt, hogy az uralkodó használja is a palotát, vagyis időnként lakjon Magyarországon, amire a királynő ígéretet is tett.² Az ígéretet azonban nem tartotta be, összesen két alkalommal (1751, 1764) járt Budán, hogy megszemlélje a palota építési munkálatait.³

1 Mikszáth Kálmán: Haza jön a király (1886). In: uő: *Club és folyosó. Politikai ötletek és rajzok*. Bp., é. n. 5–6. Köszönöm Kustár Lídiának, hogy felhívta a figyelmemet erre a forrásrészletre.

2 1741. évi VII. törvénycikk. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=74100007.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D24>. (Legutóbbi megtekintés: 2022. november 13.)

3 Varga Kálmán: „Azon diadalkapun át...” *Mária Terézia Vácott*. Bp., 2004.

Utóda, II. József sem használta a palotát uralkodói rezidenciaként,⁴ ugyanakkor uralkodása alatt több jelentős közigazgatási hivatal került Budára, és időlegesen a Kúria is, ami növelte a város jelentőségét, de még nem tette az ország fővárosává.⁵

II. Lipót „a királyi főségnak az országban való személyes lakásáról” szóló 1790/91. évi IX. törvénycikkben megújította a korábbi kötelezettséget,⁶ azonban korai halála miatt nem volt alkalma mindennek eleget tenni.

1792-ben Lipót utódjának, Ferencnek címezve az országgyűlés megismételte a kérését, hogy amennyiben a körülmények engedik, az uralkodó jöjjön gyakran Budára, és lakjon ott egy ideig.⁷ A palota „királyi felavatása” még ebben az évben meg is történt, amikor Budán került sor a koronázó országgyűlésre, vagyis I. Ferenc koronázására. 1807-ben egy újabb országgyűlés alkalmával járt Budán az uralkodó, ez azonban nem jelentett végleges szakítást a hagyománnyal, csupán a háborús helyzet miatt, a rendeknek tett engedményként lett – ideiglenesen – az országgyűlések és a koronázás helyszíne Pozsony helyett Buda.⁸ Ferenc 1814-ben és 1820-ban is járt Budán. Ezután azonban hosszabb szünet következett, V. Ferdinánd királyként nem látogatott a városba, igaz nem is tett rá ígéretet.

A palota a 18. század végétől elsősorban a főherceg-nádorok, előbb Sándor Lipót, majd hosszabb időre József nádor és családja lakhelye lett. Utolsóként István nádor rezidenciájaként szolgált 1847–1848-ban. Az 1848–1849-es szabadságharc során a palota komoly károkat szenvedett, ismét újjáépítésre volt szükség ahhoz, hogy az új uralkodó, Ferenc József – először egyedül, majd családjával – használatba tudja venni. A politikai körülmények miatt az udvari élet újjáéledése azonban csak az 1860-as években kezdődött meg.

A következőkben az itt röviden vázolt folyamatot vizsgálom, vagyis azt, hogy az alkalmi budai tartózkodásoktól és a bécsi (császári) udvar budai megjelenésétől hogyan jutott el Pest-Buda a székesfővárosi címig. Budai, illetve pest-budai udvari élet alatt azt értem, amikor az uralkodó és/vagy szűkebb családja kisebb vagy nagyobb kísérettel a főváros(ok)ban tartózkodott. Felvillantom azt is, hogy mely pillanatokban, esetleg időszakokban érzékelték úgy a pest-budai lakosok és a magyarországi alattvalók, illetve a sajtó, hogy a fent említett vágy teljesült.

4 1788-ban azonban betegség miatt kénytelen volt hosszabban időzni a palotában. Österreichisches Staatsarchiv (= ÖStA) Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Hausarchiv. (= HHStA HA) Obersthofmeisteramt (= OMeA) Hofzeremonielldepartment (= ZP) Zeremonialprotokolle, Prot. 37. (1786–1790). A gyakori előfordulás miatt a továbbiakban a ceremóniajegyzőkönyvekre rövidített formában hivatkozom: ZP Prot.

5 Fónagy Zoltán: A budai vár története 1686 után. In: *Deutsche im ersten Stadtbezirk von Ofen*. Hrsg. Wendelin Hambuch. Bp., 2004. 231.

6 1790/91. évi IX. törvénycikk. 1. §. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=79000009.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D25>. (Legutóbbi megtekintés: 2022. november 13.)

7 A' Budáról érkezett Levelek... *Magyar Kurir* 1792. július 3. 828.

8 Serfőző Szabolcs: *Habsburg reprezentáció a budai királyi palotában (1766–1945)*. Bp., 2021. [Kézirat] 8., 14. Itt szeretném megköszönni a szerzőnek, hogy rendelkezésemre bocsátotta a kéziratot.; Dobszay Tamás: *A rendi országgyűlés utolsó évtizedei (1790–1848)*. Bp., 2019. (A magyar országgyűlések története) 338–339.; ZP Prot. 41. (1807.) 1808-ban már ismét Pozsonyban ülésezett az országgyűlés, ekkor koronázták királynévá Mária Ludovikát, I. Ferenc harmadik feleségét.

A budai palota mint menedék

1809 áprilisában Napóleon előrenyomulása ismét megszállással fenyegette Bécsset, ezért az uralkodócsaládnak és a Habsburg-udvarnak újfent menekülnie kellett. I. Ferenc már korábban csatlakozott hadseregéhez, Mária Ludovika császár- és királyné pedig elindult Budára Ferenc idősebb gyermekeivel, köztük a trónörökösrel, Ferdinánddal. Bécs május 13-án elesett, ez pedig véglegesen eldöntötte, hogy a királyi család Budán időző tagjainak tovább kell indulnia, hiszen számolni kellett azzal, hogy az ellenség átlépi a magyar határt. A királyné és Ferdinánd végül június 14-én indult el Eger felé. Az uralkodócsalád tagjai még visszatértek Budára, és végül 1810. január végén érkeztek meg Bécsbe az időközben kitört kanyarójárvány miatt. A család mellett a kincstár és az iratok nagy részét is Budára szállították. Egy időre a harcok is elérték a Magyar Királyság területét, ekkor az uralkodó innen irányította hadseregét, de ő maga nem tartózkodott Budán ebben az időszakban.⁹

Ferdinánd főherceg Budán – 1809

Az 1809. április–májusi utazás és budai tartózkodás első szakaszának részleteit a 16 éves Ferdinánd főherceg útinapló formájában örököltette meg, amely bepillantást enged az utazás, az érkezés és aztán a budai hétköznapiak részleteibe.¹⁰

Az utazást nyilvánvalóan kapkodva lehetett csak megszervezni, ugyanakkor a szokásos protokoll és a korábbi tapasztalatok megkönnyítették a gyors indulást. Budán József nádor mint nagybáty és mint vendéglátó együttérzően fogadta Ferdinándot és fivérét.¹¹ Az idő előrehaladtával kialakult a bécsihez hasonló napirend, Ferdinánd naponta kétszer négy órát tanult, emellett a szokásos napokon misére ment, bécsi vallásoktatója helyett pedig hetente háromszor jött hozzá a budai udvari káplán. A főherceg számos kellemes dolgot talált Budán, amivel elfoglalhatta magát – szinte úgy érezte, mintha Bécsben lenne.¹² A budai hetek egyik legkellemesebb élménye a Margit-szigetre tett kirándulás volt, amikor József nádor megmutatta Ferdinándnak és fivérének a szigeten lévő parkot. A főherceg megismerkedett Pesttel és Budával, röviden össze is hasonlította a két város képét, illetve néhány általa ismert adatot a városokról. A gondterhesebb napokon igyekezett elterelni a figyelmét: herbáriumával foglalkozott, amihez jól jött nagybátyja növénygyűjteménye és gondosan ápolt virágai, vagy lovagolt, gyakorolta a kocsihajtást és a célba lövést. Kihasználta a budai rezidencia kertjét, ahol szabadon sétált, anélkül hogy a nyílt

9 Manhercz Orsolya: V. Ferdinánd útinaplói. In: *Milyen nemzetet, kinek és hogyan? Tanulmányok Magyarország történelméről, 1780–1948.* Szerk. Dobszay Tamás – Erdődy Gábor – Manhercz Orsolya. Bp., 2012. 160.

10 Reisejournal von Wien nach Ofen im Jahre 1809. ÖStA HHStA HA Familienkorrespondenz A. Kt. 30. Konv. 26. fol. 30–37.

11 Manhercz: V. Ferdinánd, 162.

12 Uo.

utcára lépett volna. Amikor rossz hírek érkeztek, akkor azonban – úgy érezte – csak az imádkozás vigasztalta.¹³

A Budán tartózkodó családtagoknak természetesen meg kellett nyugtatniuk a lakoságot a háborús helyzetben. A reprezentáció főszereplője Mária Ludovika királyné volt, aki kihallgatásokat tartott, fogadást adott, illetve elé járultak a Bécsből menekült hivatalnokok és diplomaták. A nyilvános ünnepeken a többi családtagnak – így Ferdinándnak is – jutott szerep, például Úrnapján a nádorral vonult fel a magyar nemesi felkelők egyenruháját viselve.¹⁴

Ferenc király Budán – békeidőben

1814 októberében, a bécsi kongresszus idején I. Ferenc megmutatta I. Sándor cárnak és III. Frigyes Vilmos porosz királynak Pest-Budát. Ferenc 1814. október 24-én „késő estve Budára minden pompa nélkül megérkezett”, majd a porosz király és az orosz cár is. Az uralkodók több eseményen is magyar egyenruhában jelentek meg, ahogyan az a magyarországi reprezentáció során már Mária Terézia óta szokás volt – legalábbis Habsburg részről. A programban szerepelt hadgyakorlat (a Rákos-mezőn), kivilágítás, színházi előadás, *cercle*, látogatás a Redoute-ba (a Vigadó elődjeként működő koncert- és táncterembe), udvari bál és estély (Sándor Vince grófnál).¹⁵ Az uralkodók megtekintettek néhány nevezetességet Pesten is, többek között a Nemzeti Múzeumot, illetve a botanikus kertet. A vendégek október 28-án reggel hagyták el Budát, vagyis egy rövid látogatásról, kedvtelésből tett kirándulásról (*Lustreise*) beszélhetünk.¹⁶ Tárgyalások tehát nem folytak Pest-Budán, de egy rövid időre mégis felkerült az európai politika térképére a két testvérváros.

Ennél hosszabban időzött a király – és a királyné – Budán, illetve Pesten az 1820-as őszi hadgyakorlat idején. Ekkor több mint egy hónapig tartózkodtak itt, eleinte Budán, majd egy hét után Pestre költöztek, a gróf Károlyi család palotájába,¹⁷ ahol 1751-ben Mária Terézia is megszállt férjével, illetve ahol József nádor is gyakran vendégeskedett. A látogatás 1820. szeptember 7-től október 9-ig tartott, Ferenc Károly és Ferdinánd főhercegek valamivel később érkeztek, és egyből a Károlyi-palotába szálltak.¹⁸

A látogatás apropója a hagyományos őszi hadgyakorlat volt, amelyet ezúttal Pesten rendeztek meg, számos további programmal kísérve. Audiencia, intézetek meglátogatása, megyei és városi deputációk fogadása, díszszemle, kivilágítás váltotta egymást, 1820. szept-

13 Manhercz: V. Ferdinánd, 163.

14 Feltehetően kielégítő szellemi és egészségi állapotának köszönhetően nem bújtatták el az alattvalók szeme elől. Manhercz: V. Ferdinánd, 164.

15 Magyar és Erdély ország. *Hazai 's Külföldi Tudósítások* 1814. október 26. [261]-262.

16 Magyar és Erdély ország. Uo. 1814. október 29. [269.]

17 Feltehetőleg az 1810-es villámcsapás okozta tűzkárok miatt. Farbaký Péter: József nádor idősza (1795–1847). In: *A budavári királyi palota története*. Szerk. Benda Judit et al. Bp., 2015. [Kiállítási vezető] 66.

18 Magyar és Erdély ország. *Hazai 's Külföldi Tudósítások* 1820. szeptember 9. [157]-158., szeptember 16. [173.]; Révhelyi [Réh] Elemér: Az Egyetem utcai volt Károlyi-palota építésének története. In: *Tanulmányok Budapest múltjából*. 2. Bp., 1933. (Budapest székesfőváros várostörténeti monográfiái) 89., 96.

tember 17-én pedig udvari bált rendeztek háromszáz meghívottal. A királyi család tagjai a nádor vezetésével a Nemzeti Múzeumba is ellátogattak, ebédeltek Albert szász-tescheni herceg budafoki birtokán és József nádor szüreti ebédjén is részt vettek a Margit-szigeten. Hajós kirándulást tettek a Csepel-szigetre, ahol Bihari János primás zenéjét hallgatták. Őrzési helyéről kihozva megtekintették a koronát, majd három napig közszemlére tették. A Fehérvári Magyar Teátrális Társaság előadásában megnézték Kisfaludy Károly *A tatárok Magyarországon* című darabját. A király „teljes nemzeti öltözetben, kalpagosan, övesen, palástúl vett mentében” jelent meg, és az előadás végéig maradt, amikor meg is éljenezték őt és kíséretét. A [pest]szentlőrinci pusztán a gazdák a magyar mezőgazdaság eredményeit mutatták be az uralkodónak, majd népiünnepélyt tartottak. A magyar főurak a vendégek tiszteletére bálakat adtak. Közben zajlott a hadgyakorlat, amelynek záróeseményeit Adolf, Cambridge hercege, Hannover alkirálya is megtekintette I. Ferenc oldalán.¹⁹

Mindez idő alatt – ahogy korábban is említettük – a királyi család nem a budai palotában, hanem a Károlyi család pesti palotájában lakott, aminek köszönhetően kérelmezők és kíváncsiskodók egyaránt számosan érkeztek a városba.²⁰ Ez után a látogatás után sokáig nem járt az uralkodó Budán, Ferenc nem tért vissza többé, Ferdinánd pedig uralkodóként csak a pozsonyi országgyűlésekre látogatott el.

A nádori család Budán

A nádori család jelenléte miatt mégis folyamatos volt az (udvari) élet Budán.²¹ Különösen pezsgő időszakot hozott a palotába József nádor első felesége, Anna Pavlovna orosz nagyhercegnő, akinek köszönhetően hangversenyektől, bálaktól lett hangos Buda. Korai halálát követően azonban sokáig nádorné nélkül maradt az ország és a palota is, ráadásul az özvegy nádor is gyakran volt távol. József nádor második és harmadik felesége nem élt fényűző életet, puritán életmód jellemezte őket, amihez feltehetőleg protestáns vallásuk mellett az is hozzájárult, hogy József nádor nem volt igazán jómódú a Habsburg főhercegek között.²² A nádor hosszas „regnálása” és növekvő népszerűsége ennek ellenére sokat javított az uralkodócsalád magyarországi megítélésén, és ha nem is uralkodói, de a legmagasabb magyar közjogi méltóság rezidenciájaként rangot adott a budai palotának.²³

József nádor 1847. januári halála után fia, István főherceg került a nádori székbe. Ekkor megkezdődött a palota újabb nagyszabású átalakítása, hogy méltó lakhelye legyen

19 Magyar és Erdély ország. *Hazai 's Külföldi Tudósítások* 1820. szeptember 9. – október 11.

20 Magyar és Erdély ország. Uo. 1820. október 7. [221–]222.

21 A nádori család a palota déli szárnyában rendezkedett be, de reprezentációs célokra használhatták az uralkodónak fenntartott főszárny termeit is. Fónagy: A budai vár, 231.

22 Uo. 231–232.; Gergely András: *Áruló vagy áldozat? István, az utolsó magyar nádor rejtélye*. Bp., 1989. 10.

23 Emellett Habsburg-Estei Ferdinánd főherceg 1816-tól 1832-ig magyarországi főhadparancsnokként szintén sokat időzött az országban, ami ugyancsak hozzájárult az uralkodócsalád magyarországi jelenlétéhez.

a fiatal nádornak.²⁴ Erre azonban már nem jutott idő, 1848 eseményei elsodorták Istvánt, és a nádori tisztséget sem töltötték be többé.²⁵

A fiatal császár Budán

Ferenc József első nyilvános közszereplésére 1847-ben Pest-Budán került sor, amikor az uralkodó nevében beiktatta István főherceget a Pest megyei főispáni tisztségbe. Ekkor mindkét főherceg közkedveltségnek örvendett Magyarországon. Ferenc József kezdeti népszerűsége azonban az 1848–1849-es események, illetve a szabadságharcot követő megtorlás és politikai változások után jelentősen visszaesett. Az 1849-es harcok során a budai palota is komoly károkat szenvedett, olyannyira, hogy amikor a fiatal császár 1851 őszén unokanagybátyját, Albrecht főherceget nevezte ki Magyarország polgári és katonai kormányzójának, Albrechtnek ideiglenesen a Cziráky-házba kellett költöznie, mivel a palota lakhatatlan volt. Pedig Albrechtnek a dinasztia reprezentatív képviselőjét is el kellett volna látnia Budán, elfeledtetni a főnemességgel és a fővárossal az elvesztett politikai különállást, és „szétárasztani az uralkodói fényt”, hogy ezáltal a bécsi kormányzat megnyerje a magyar nemességet és a lakosságot az abszolutisztikus vezetés reformintézkedéseinek. A politikai helyzet mellett nehezítette továbbá a budai udvari élet kibontakozását, hogy Albrecht felesége és leányai nem kedvelték a magyar klímát, ezért csak ritkán tartózkodtak Budán.²⁶

Ilyen alkalom volt az 1852-es császári látogatás, amikor Albrecht és felesége, Hildegard főhercegné képviselték a kormányzói udvart – ekkor már a Sándor-palotában.²⁷ Bár Albrecht főherceg megérkezéssel elkezdődtek a felújítási munkálatok a budai palotában, az épület 1852-ben még nem volt teljesen alkalmas az uralkodó fogadására, például a császári rezidencia bútorait, tapétáit a bécsi készletekből kellett biztosítani.²⁸

A fiatal császár 1848-as trónra lépése után – a hadi eseményeket kivéve – ekkor látogatott először Magyarországra, hogy bejárja magyar tartományait. Az utazás 1852. június elejétől augusztus közepéig tartott, és több kisebb körútra oszlott. Ezek között néhány

24 Farbaky: József nádor, 66.

25 A koronázás idejére ugyan nádorhelyettesnek kinevezték Andrássy Gyulát, de nádort a kiegyezés után sem választottak.

26 Berzeviczy Albert: *Az abszolutizmus kora Magyarországon. 1849–1865. I–IV. Bp., 1922–1937. I. 271.*; Matthias Stickler: *Erzherzog Albrecht von Österreich. Selbstverständnis und Politik eines konservativen Habsburgers im Zeitalter Kaiser Franz Josefs*. Husum, 1997. (Historische Studien Band 450) 159.

27 Albrecht 1856-ig lakott itt, amikor átköltözött a palota számára felújított lakosztályába. Farbaky Péter: *A Sándor-palota, a Teleki-palota és az Udvari Istálló. A Szent György tér főbb épületeinek változásai az újkorban*. In: *Tanulmányok Budapest múltjából*. 31. Szerk. Holló Szilvia Andrea. Bp., 2003. (Budapest Város-történeti Monográfiái 40) 142.

28 Albrecht főherceg Grünne grófnak. Buda, 1852. április 8. ÖStA Kriegsarchiv (= KA) Allerhöchster Oberbefehl. Militärkanzlei Seiner Majestät (= AhOb MKSM) Hauptreihe. Akten. Kt. 57. 1852:1983. fol. 2.; Távirat az udvari szállásmesteri hivataltól a főudvarmesteri hivatalnak, Buda, [1852.] július 12. ÖStA HHStA HA OMeA Akten Hauptreihe. rub. 65/1852. 842/1594.

napot Ferenc József mindig Budán töltött. A látogatás jelentőségét növelte, hogy harminc éve nem járt uralkodó Pest-Budán.²⁹

1852. június 5-én, szombaton délután érkezett meg Ferenc József hajója a pesti kikötőbe, közeledését egy ágyúshajó, lövegek, illetve a budai ágyúk, majd a templomharangok jelezték. A császárt elsőként Albrecht főherceg köszöntötte még a császári jacht fedélzetén, majd átérve az állóhajóra, a hercegprímás üdvözölte az uralkodót latin nyelven. A parton a pesti polgármester hódolatnyilvánítása után Ferenc József nyeregbe szállt, a csapatokhoz léptetett, majd átlovagolt a Lánchídon. A városparancsnok jelképesen védelmezve, kivont karddal kísérte a császárt, aki a budai hídfőnél lezajlott budai polgármesteri köszöntő után fellovagolt a Várba. A Várkapunál az erődparancsnok fogadta – ugyancsak kivont karddal. Az uralkodó látogatása alkalmából rendezett ünnepi eseményekben a pest-budai lakosság is szerepet kapott: megérkezésekor hatvan, fehérbe öltözött leány virágot szórt a császár elé, a pesti elemi iskolákból a tanítók kíséretében kivonultak a tanulók, összesen 1500 iskolás.³⁰

A program hosszabb pest-budai tartózkodással kezdődött. Ezekben a napokban Ferenc József számos audienciát adott, és szinte mindennap részt vett hadgyakorlaton. 1852. június 7-én a Nemzeti Színházban megnézte az *Ilka, vagy a huszártoborzó* című vígoperát,³¹ a díszelőadáson a hölgyek magyar díszruhában, felékszerezve jelentek meg. A színházlátogatást tűzijáték követte, amelyet a Lánchídról lőttek fel. Másnap a császár meglátogatta a József nádorról elnevezett árvaházat, a Josephinumot. Este rendezték a bált Albrecht főhercegnél. Június 9-én került sor a Gellért-hegyen épülő Citadella megtekintésére, este pedig ismét operát hallgatott az uralkodó, Donizetti *Szerelmi bájjal* című műve volt másoron a budai városi színházban. Az előadást fáklyás felvonulás és szerenád követte, amelyet Ferenc József a kormányzói rezidenciaként szolgáló Sándor-palotából szemlélte meg.³²

Ferenc József tehát hosszabb magyarországi tartózkodásra rendezkedett be Budán, és végül összesen 19 napot töltött a városban.³³ Ez idő alatt Bécsből naponta érkezett futár a fontos aktákkal, illetve a birodalom politikai és katonai vezetői is látogatást tettek a testvérvárosokban, köztük Karl Ferdinand Buol-Schauenstein külügyminiszter, Andreas Baumgartner kereskedelmi miniszter, valamint a Magyarországon nem igazán népszerű Alexander Bach belügyminiszter és Josip Jelačić horvát bán. Budán adta át a porosz királytól kapott megbízólevelét Otto von Bismarck, aki a megbetegedett bécsi porosz követet helyettesítette. Buda kis időre tehát a Habsburg Birodalom uralkodói és kormányzati fővárosává vált.³⁴

29 Hivatalos rész. *Magyar Hírlap* 1852. június 6. 1., június 9. 1.; Manhercz Orsolya: Ferenc József főherceg/cászár/király Magyarországon, 1843–1867. *Aetas* 32 (2017) 4. sz. 100.

30 Hivatalos rész. *Magyar Hírlap* 1852. június 6. 1.; Fővárosi napló. Uo. 1852. június 7. 1.; Hivatalos rész. Uo. 1852. június 9. 1.

31 Az operát Doppler Ferenc szerezte, ősbemutatója 1849 decemberében volt. Kerényi Ferenc: *Magyar színház-történet, 1790–1873*. Bp., 1990. 373.

32 Allerhöchstes Hoflager zu Ofen. ZP Prot. 64. (1852) pag. 53–56.

33 Június 5. és 11., 23. és 26., illetve július 2. és 6., 11. és 13. között tartózkodott Budán.

34 Nemhivatalos rész. *Magyar Hírlap* 1852. június 27. 1.; Somogyi Éva: *Ferenc József*. Bp., 1989. 61.

Úrnapi körmenet Budán

Az úrnapi processzió a Habsburg-uralkodók éves programjának állandó eleme volt, annak idején a császár szinte mindig Bécsben tartózkodott, ezért a budai körmeneten való császári részvétel kivételnek számított. 1852-ben a bécsi processzió az udvar egyetlen tagja sem vett részt, hiszen mind a testőrök, mind az udvari énekeseket és az ünnepségen részt vevő további személyeket Budára rendelték. A birodalmi fővárosban ebben az évben tisztán egyházi ünnepként tartották meg a körmenetet.³⁵

Az 1852. június 10-i budai processzió a császár és kísérete a testőrök sorfala között vett részt. A körmenet a résztvevők számát és a külsőségeket tekintve nem különbözött jelentősen a bécsitől. A látványos eseményen a császár a rendek láncával és a Mária Terézia-rend nagyszalagjával közvetlenül a baldachin után vonult a menet második felében. A dinasztia többi tagja nem sokkal mögötte ment, az udvartartás egyes részei, illetve az udvar tagjai ugyancsak a menet részét képezték. Az Aranygyapjas-, a Szent István-, a Lipót- és a Vaskorona-rend képviselői, köztük a legmagasabb rangú magyar tagjai is helyet kaptak a felvonulásban. A magyar főnemesség tagjai külön csoportot képeztek. Az egyháziak, a szerzetesektől és a plébánosoktól a hercegprímásig bezárólag több csoportban vonultak fel, maga a hercegprímás segítőivel a baldachin alatt ment. A menetben az udvar, az arisztokrácia és az egyház képviselői mellett megjelentek a polgárság, valamint a városi és az állami hivatalok képviselői is. A tanulók és a pedellusok, a pesti egyetem rektora, valamint dékánjai képviselték az oktatási intézményeket. A céhek és az ipartestületek a szokásos rendben meneteltek. Egymás után vonultak fel a pesti, illetve a budai magisztrátus és községtanács képviselői, nem sokkal utánuk pedig a minisztériumok és a politikai hatóságok küldöttei. A menetet egy század gránátos zárta.³⁶

„Buda vára – apostoli királyaink egykori fényes székhelye – mai napon ősi dicsőségének legtündöklőbb zománczában ragyogott. Császári vendégének nagysága teljes mértékben föleveníté [sic!] királyi tekintetét”³⁷ – írta a *Pesti Napló* az 1852-es úrnapi körmenetről. A politikai körülmények miatt azonban az esemény nem lehetett igazi örömnapp. 1852. július 11-én ugyanitt Ferenc József – oldalán a magyarok elleni harcok jelentős szereplőivel³⁸ – már a Harcos Emlékművet avatta a Vár védelmében az 1849-es ostromkor elesett császári katonák, köztük Heinrich Hentzi tábornok és Alois Allnoch ezredes emlékére. Az emlékmű leleplezése a magyarok számára nem volt ünnep, ami abban is megnyilvánult, hogy az emlékoszlopot többször is megrongálták.³⁹

35 A bécsi felvonuláson a baldachin mögött, ahol egyébként az uralkodó helye lett volna, nem mehetett semmilyen neves személyiség, hanem egy század gránátos menetelt.

36 Allerhöchstes Hoflager zu Ofen. ZP Prot. 64. (1852) pag. 53–56.

37 Pest, június 10. *Pesti Napló* 1852. június 11. 1.

38 Josip Jelačić bán, Franz Schlick lovassági tábornok és Balthasar Simunich altábornagy. Hentzi özvegye, fia és veje is részt vett a leleplezésen, és sajtóhírek szerint Zsófia főhercegnőt is Budára várták, ő azonban végül nem érkezett meg. Nemhivatalos rész. *Magyar Hírlap* 1852. július 11. 1., július 13. 1.; Bécsi levelek XV. június 24. *Pesti Napló* 1852. június 26. 2., Vegyes hírek és események. Uo. 1852. július 9. 2.

39 Czaga Viktória: A Harcos Emlék – szoborsors Magyarországon. A Hentzi-emlékmű története. A *Hadtörténeti Múzeum Értesítője* 6 (2003) 79. 23. j.

A császári család Budán 1857-ben

1857-ben került sor Ferenc József második hosszabb magyarországi látogatására. Ekkor már nem egyedül érkezett, hanem a családjával. Erzsébet császárné ekkor járt először Magyarországon, és magával hozta két gyermeküket, Zsófia és Gizella főhercegnőt is.⁴⁰

A külsőségek mindkét részről pompásak voltak: Pest-Buda nagyszabású diadalkapukkal, díszes építményekkel és üdvözlőversekkel várta a császári vendégeket, az udvar pedig egy nagyszabású budai bevonulással készült. A látogatás célja az volt, hogy – politikai engedmények nélkül – javítson az aggasztó magyarországi hangulaton,⁴¹ és ehhez szükséges volt a főurak megnyerése az udvar számára. Erre kevés esély volt, sőt attól lehetett tartani, hogy még a konzervatív arisztokraták közül is sokan távol maradnak a budai ünnepségektől. Albrecht főherceg úgy vélte, hogy az udvarnak minél nagyobb pompával kell felvonulnia, mert a magyar főurak részben tartózkodnak a részvételtől, ezért meg kell mutatni nekik, hogy az udvar nem szorul rájuk.⁴²

Az 1852-es látogatás alkalmával nem szerveztek bevonulási menetet, a császár kisebb kísérettel lovon tette meg az utat a pesti kikötőből a budai Várba. Azonban a császári látogatásból ekkor sem maradt ki teljesen a díszes felvonulás, hiszen az úrnapi processzió lehetőséget adott az uralkodó, az udvar, az egyháziak és a lovagrendek pompás bemutatkozására. 1857-ben az udvar egy olyan hagyományt elevenített fel, amely korábban a császári utazások egyik fontos elemét alkotta. Az ünnepélyes bevonulás során az udvar teljes pompájában és hierarchiáját bemutatva vonult fel, ezért igencsak költséges esemény volt, amelytől az uralkodók gyakran eltekintettek.⁴³

A kormányzó többször is megismételt kívánsága nem teljesült maradéktalanul, mivel a bevonulás nem múlta felül a korábbi ünnepélyes meneteket, amely részben a magyar udvari tisztviselők, közjogi méltóságok, udvarhölgyek és a Magyar Nemzeti Testőrség hiányának volt köszönhető.⁴⁴ Mindettől függetlenül bizonyára sokakat vonzott a díszes menet látványa, hiszen Pest-Budán addig csak 1792-ben – I. Ferenc koronázásakor – került sor hasonlóra.⁴⁵

40 Nemhivatalos rész. *Budapesti Hirlap* 1857. május 6. 1., május 7. 1.

41 Stickler: *Erzherzog Albrecht*, 161.

42 Albrecht tisztában volt azzal, hogy a konzervatív főurak politikai célokra kívánták felhasználni a császár magyarországi látogatását, és ezt igyekezett megakadályozni. Albrecht főherceg levele Grünne grófnak. Buda, 1857. február 16., április 24. ÖStA KA AHOB MKSM Sonderreihe Kt. 54. Reisen SM. Fasc. 32 Reise nach Ungarn 1857.; Stickler: *Erzherzog Albrecht*, 161.

43 I. Ferenc a napóleoni háborúk okozta költségek miatt kísérletet tett a bécsi udvarban folyó és az uralkodói utazásokat is jellemző pazarlás megszüntetésére. Eleonore Hartmann: *Die Hofreisen Kaiser Franz I.* Wien, 1968. [Dissertation] 6.

44 A testőrség 1849-ben megszűnt, és Ferenc József egészen 1861-ig nem hívta újra életre. Az 1850-es években a magyar udvari hivatalokat sem töltötték be, ahogyan a nádori és az országbírói tisztet sem. A magyar udvartartás és a testőrség szerepeltetése egyébként sem felelt volna meg az egységes birodalmat közép-pontba állító propagandának.

45 Pozsonyban az 1825-ös királynékoronázás volt az utolsó ünnepélyes bevonulás. V. Ferdinánd 1830-as koronázásakor ez az elem kimaradt a ceremóniából. ZP Prot. 38 (1791–1792) pag. 129–130.; Prot. 52 (1825–1826) pag. 78.; Prot. 54 (1830) pag. 121.

A császári pár további programját az 1852-eshez hasonlóan tervezték, Erzsébet és a kis hercegnők jelenlétéhez igazítva. Az uralkodópár ismét Budáról kiindulva tett volna kisebb körutakat az országban, ezek között pedig hosszabban tartózkodott volna Budán.⁴⁶

Vigasság és tragédia Budán

A budai palota még mindig nem volt teljes mértékben alkalmas az uralkodó és udvartartása fogadására, a bál azonban nem maradhatott ki a császári látogatás programjából – ezúttal már a palota falai között. A szervezők nem „udvari bált”, hanem úgynevezett „bált az udvarnál” terveztek, amelyen személyes meghívóval azok a hölgyek is részt vehettek, akik nem voltak udvarképesek. Ez a magyar arisztokrácia felé tett gesztus volt, és így azt is kontrollálni tudták, hogy hány személyt hívnak meg – tekintettel a budai palota befogadóképességére.⁴⁷

1857. május 7-én meg is tartották a bált a magas rangú látogatók tiszteletére, amelyre közel hatszáz személyt hívtak meg. A zenét egy katonazenekar szolgáltatta, kivéve a csárdást, amelyet egy cigánybanda játszott. Ferenc József és Erzsébet fél kilenckor érkezett a nagyterembe. A császárné két négyesben vett részt, a császár csak az elsőben. Tíz órakor a császárné az erre kiválasztott hölgyekkel teázott, miközben a császár *cercle*-t tartott, azaz folyamatosan körbejárt és társalgott. A bál éjfélkor ért véget.⁴⁸

Az 1857-es látogatás azonban nem vagy nem csupán a bálokról maradt emlékezetes, hanem arról a családi tragédiáról, amely nem sokkal később következett be. 1857. május 13-án kezdődött volna az első körút, azonban a kis főhercegnők megbetegedtek, ezért az utat tíz nappal elhalasztották. Erzsébet a legtöbb időt a gyerekek ágyánál töltötte, Ferenc József pedig az államügyekkel foglalkozott, katonai intézményekbe látogatott, küldöttségeket fogadott, Erzsébettel együtt lovas kirándulást tett Buda környékén, vadászaton vett részt.⁴⁹

Zsófia állapota ezután számottevően javult, így május 23-án végül a császár és a császárné elutazott Jászberénybe – megkezdve az első körutat. Debrecenben azonban rossz hír várta a császári párt, sietve visszatértek Budára, így még búcsút vehettek haldokló gyermeküktől. A kis főhercegnő 1857. május 30-án este elhunyt. Zsófia holttestét a Vártemplomban ravatalozták fel, onnan szállították Bécsbe.⁵⁰ A tragédia miatt a magyar-

46 A budai kormányzóság leirata. Buda, 1857. április 3. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL) Abszolútizmuskori Levéltár. K. k. Statthaltereii Abtheilung Ofen (= D 120). Kaiser-Reise 62-1857. fol. 230–232.

47 1851 és 1857 között zajlottak a szabadságharc utáni felújítási munkálatok. Ferenc József számára a középső épülettömbben alakították ki lakosztályt. Farbaky Péter: A palota szabadságharc (1848–1849) utáni helyreállítása. In: *A budavári palota*, 69.; Braidta gróf Grünne grófnak. Buda, 1857. április 26. ÖStA KA AhOb MKSM Sonderreihe Kt. 54. Reisen SM. Fasc. 32. Reise nach Ungarn 1857.; Georg Schreiber: *Die Hofburg und ihre Bewohner*. Wien, 1993. 215–218.

48 Nemhivatalos rész. *Budapesti Hirlap* 1857. május 9. 1.

49 Protocoll über die allerhöchste Hofreise in Ungarn im Jahre 1857. ZP Prot. 69. (1857) pag. 50.

50 Uo. pag. 60–67.

országi körutat bizonytalan időre felfüggesztették, végül csak augusztusban folytatta a császár – immár egyedül, és a látogatás ezen szakaszában már nem járt Budán.

Udvari élet és politika Budán 1865–1866-ban

A magyarországi politika válságának elhúzódását jól mutatja, hogy az uralkodó egészen 1865 nyaráig nem járt Pest-Budán; ekkor egy rövid látogatásra került sor.⁵¹ A nyári vizit jól sikerült, és összességében a császár lelkes fogadtatásban részesült Pest-Budán.⁵² Ferenc József 1865. június 6-tól 9-ig tartózkodott a testvérvárosokban, az első napon meglátogatta a mezőgazdasági kiállítást, ahol találkozott Deák Ferencel.⁵³ A továbbiakban udvari ebédet adott, részt vett a dunai regattán, és megtekintette az ünnepélyes kivilágítást. A programban szerepelt még katonai szemle, lóverseny, fáklyásmenet, és természetesen nem maradtak el a különböző intézményekbe tett látogatások és a kihallgatások sem.⁵⁴ A szokásos eseményeken túl ez a császári látogatás jelentős belpolitikai változásokat is hozott, többek között az országgyűlés összehívását.

Trónbeszéd Budán

Az országgyűlés megnyitására 1865 decemberében Budán került sor az ismét kialakított magyar udvartartás részvételével, de ekkor még a magyar testőrség nélkül.⁵⁵ A helyszínválasztás szokatlan – és eleinte sok képviselő számára elfogadhatatlan is – volt, hiszen korábban az uralkodó vagy megbízottja mindig az országgyűlés színhelyén mondta el a trónbeszédet (ami jelen esetben Pest lett volna), és az alkotmányos monarchiákban is ez volt a szokás. A tartósan megmaradt helyszínválasztással ez a politikai aktus udvarceremónia-jelleget kapott, ami jól illeszkedett a parlamentarizmusnak abba a sajátos értelmezésébe, amelyet Ferenc József képviselt.⁵⁶

Az ünnepélyes megnyitást követően – a hagyományoknak megfelelően – az országgyűlés tagjainak megvendéglésére is sor került, ami a magyar királykoronázás ünnepi eseményeihez tartozott (királyi lakoma/díszebéd), illetve nádorválasztáskor is szokásban volt. Annak ellenére, hogy 1865 decemberében egyikre sem készültek, nem kívánták el-

51 1861-ben felmerült ugyan, hogy Ferenc József személyesen nyitja meg a magyar országgyűlést, erről azonban a magyar konzervatív főurak lebeszéltek az uralkodót. Magyarországra is csak 1864 őszén látogatott el újra. Szőgyény-Marich László bejegyzése, 1861. március 29. In: *Idősb Szőgyény Marich László országbíró emlékiratai*. I–III. Kiadják fiai. Bp., 1903–1918. III. 90–92.

52 Foreign Intelligence – Austria. *The Times* 1865. június 7. 10.

53 Foreign Intelligence – The Emperor of Austria in Hungary. *The Times* 1865. június 12. 10. Ő cs. kir. Felsege Budapest. *Vasárnapi Ujság* 1865. június 11. 294.

54 Reise Seiner Majestät nach Ofen-Pest. ZP Prot. 77. (1865) pag. 100–109.

55 Manhercz Orsolya: Trónbeszéd korona nélkül? *Századok* 150 (2017) 1215.

56 Somogyi: *Ferenc József*, 230–231.

hagyni ezt a szokást, igaz, nem egy nagy, hanem több kisebb udvari ebédre hívták meg a főrendeket és a képviselőket, mérlegelve a budai királyi palota befogadóképességét.⁵⁷

Az udvari díszebédekre 1865. december 14. és 20. között került sor.⁵⁸ Ferenc József fáradhatatlan udvariassággal fogadta a képviselőket és a felsőház tagjait. Csengery Antal így emlékezett az eseményekre: „Ebéd után ismét a mellék kisebb terembe vonultunk. Őfelsége is ide jött. Körbe álltunk. Őfelsége sorbajárt, s többekkel beszélt, németül akiket már régebben ismert, magyarul a képviselőkkel, s azokkal, akik még nem voltak előtte bemutatva.”⁵⁹

A császári látogatás programja mindemellett természetesen tartalmazta a korábbi látogatások kapcsán megismert, visszatérő elemeket is: audienciákat, katonai szemlét, színházi előadást, a városok kivilágítását és a polgárok fáklyásmenetét.⁶⁰

*„[M]ost ismerkedett meg ismét egyszer a magyar ember az udvari étellel”
– 1866 farsangja Budán*

Korábban is szokásban volt, hogy az országgyűlési tárgyalások idején az uralkodó a diéta helyszínére látogatott, és ott hosszabb időt töltött el, figyelemmel kísérte az ülések alakulását, esetleg személyesen is megpróbálta befolyásolni a vitás kérdések kimenetelét. Ezt a hagyományt felelevenítve 1866. január végén Ferenc József ismét Budára érkezett Erzsébettel együtt. A császári pár éppen a farsangi szezont töltötte Budán, ezért nem maradhatott el az éves bécsi programban állandó elemként szereplő és már 1857-ben is megrendezett „bálok az udvarnál”.⁶¹

Két bált terveztek: az elsőre 1866. február 3-án került sor, ekkor a résztvevők száma hatszázhuszonöt fő volt. A Bécsbe küldött jelentések szerint a ruhák pompásak voltak. A császári pár fél 9-kor jelent meg, és éjfélkor távozott.⁶² A második bált tíz nappal később tartották hétszázötvennyolc bálzóval.⁶³ Ezen a bálon Erzsébet, gyengélkedése miatt, nem vett részt.⁶⁴ A néhány napot Budán töltő Lajos Viktor főherceg viszont láthatóan nagyon

57 Landtags-Eröffnung zu Pest-Ofen im Dezember 1865. ZP Prot. 77. (1865) pag. 1–8.

58 Program. 1865. MNL OL I 60 1865. évi országgyűlés megnyitása. 1865/2/28 fol. 287., 292.; Landtags-Eröffnung zu Pest-Ofen im Dezember 1865. ZP Prot. 77. (1865) pag. 25–45.; Tárház. Mi újság? Vasárnapi Ujság 1865. december 3. 624.

59 Csengery Antal hátrahagyott iratai és feljegyzései. Közzét. Csengery Lóránt, bev. Wlassics Gyula. Bp., 1928. 35.

60 Program. 1865. MNL OL I 60 1865. évi országgyűlés megnyitása. 1865/2/28 fol. 287., 292.

61 Raymond udvari titkár észrevételei az elkövetkező utazással kapcsolatban. Bécs, 1866. január 12. MNL OL I 60 Reise I. I. k. k. Majestäten nach Pesth-Ofen am 29. Jänner 1866. 1866/2/28a. fol. 56–62.

62 Raymond udvari titkár jelentése Bécsbe. Buda, 1866. február 4. MNL OL I 60 Reise I. I. k. k. Majestäten nach Pesth-Ofen am 29. Jänner 1866. 1866/2/28a. fol. 184–185.

63 [Utólagos beszámoló a napi programbeosztásról, dátum és aláírás nélkül.] MNL OL I 60 Reise I. I. k. k. Majestäten nach Pesth-Ofen am 29. Jänner 1866. 1866/2/28a. fol. 46–50.

64 A császárné nélküli bált pótolta valamelyest egy február végi estély, amelyen a korábban be nem mutatott hölgyeket vezették Erzsébet elé. Raymond udvari titkár jelentése. Buda, 1866. február 26. MNL OL I 60 Reise I. I. k. k. Majestäten nach Pesth-Ofen am 29. Jänner 1866. 1866/2/28a. fol. 54–55.

jól érezte magát a magyar hölgyek társaságában.⁶⁵ „A császár folyvást kedélyesen társalgot a vendégkoszoru hölgyeivel, férfialal; [...] b. Eötvöseli beszélgetésekben több ízben mindketten nevettek is; [...] Ő felsége legifjabb testvére Viktor Lajos ezredes nagy szendélylyel tánczolt” – tudósított egy szemtanú.⁶⁶ A Budára küldött egyik bécsi udvari hivatalnok jelentéseiből is az derül ki, hogy az ünnepélyek jól sikerültek, a társalgás folyamatos volt, a táncok lelkesen folytak. Csárdást is táncoltak, amelyhez külön cigányzenekar szolgáltatta a zenét.⁶⁷

Podmaniczky Frigyes pedig a következőket írta naplójába:

„Századok óta most ismerkedett meg ismét egyszer a magyar ember az udvari étellel. – Ő Felsőgeik ugyanis december havában az országgyűlés megnyitával s utóbb a télen hosszabban tartván Budán udvart, fényes ebédek, estélyek s tánczvigalmak révén közelebb érintkeztek Magyarország főrendeivel, karaival és rendeivel s társas köreivel.”⁶⁸

A vágy tehát teljesülni látszott, az 1866. január 29-től végül március 5-ig tartó budai látogatás szinte hétköznapi jelleget öltött, az uralkodópár újra hosszabb tartózkodásra rendezkedett be a budai Várban. A bécsi követségek képviselőket küldtek Budára, az orosz és a svéd követ személyesen jött el. A díszebédeken, bálokon, színházlátogatásokon túl a miniszterek Budára érkezése után minisztertanácsot is tartottak Ferenc József elnökletével.⁶⁹

A pesti országgyűlés tárgyalásai azonban az uralkodó számára kedvezőtlenül alakultak, az uralkodócsalád március elején visszatért Bécsbe. A porosz–osztrák háború kitörése miatt az országgyűlést is el kellett napolni. Erzsébet a háború elől 1866 nyarán Budára menekült a gyermekekkel, Gizellával és Rudolffal,⁷⁰ akárcsak annak idején Mária Ludovika császárné Ferdinánd főherceggel. Az uralkodó azonban nem látogatott Pest-Budára, és a háború lezárultával, az újra összeülő országgyűlés megnyitásán sem jelent meg. Legközelebb 1867 tavaszán járt ismét a magyar fővárosban.⁷¹

65 Raymond udvari titkár jelentése. Buda, 1866. február 14. MNL OL I 60 Reise I. I. k. k. Majestäten nach Pesth-Ofen am 29. Jänner 1866. 1866/2/28a. fol. 179.

66 Várady Gábor országgyűlési levelei. I–II. Kiad. Szilágyi István. Bp. [1871.] [2. kiad.] I. 43.

67 Raymond udvari titkár jelentése Bécsbe. Buda, 1866. február 4., február 14. MNL OL I 60 Reise I. I. k. k. Majestäten nach Pesth-Ofen am 29. Jänner 1866. 1866/2/28a. fol. 179., 184–185.

68 Podmaniczky Frigyes: *Naplótöredékek 1824–1907*. I–IV. Bp., 1887–1888. III. 237.

69 *Mi ujság? Vasárnapi Ujság* 1866. február 11. 67.

70 Lásd erről részletesen Vér Eszter Virág tanulmányát e számban.

71 ZP Prot. 68. (1866) és 69. (1867.)

Udvari élet és politika Budán 1867–1868-ban

1867-ben Ferenc József három alkalommal összesen 41 napot töltött Budán (és Gödöllőn).⁷² Amikor 1866 eleje után 1867. március 12-én ismét – immár Andrássy Gyula miniszterelnökkel az oldalán – a fővárosokba érkezett, a kiegyezési tárgyalások érdemi része már lezajlott, Bécsben.⁷³ A pályaudvaron elmondott üdvözlőbeszédét Pest-Buda lakosaihoz intézte: „Örvendek, ha a szerencsésen változott viszonyokban a két testvérváros is mint az ország szíve, jobb idők hajnalát látja, mert ha a szív bizalomteljesen és életerősen dobog, akkor az egész test, az ország összes lakossága is, jobb létének és megelégedésének fog örüvendeni.”⁷⁴ Viszonzásként az esti kivilágításon a megszólított városi lakosok igencsak kitettek magukért, számos helyen feltűnt a korona motívuma.⁷⁵

Az uralkodó – egy kisebb megszakítással – 1867. április 5-ig maradt Pest-Budán, azzal a céllal, hogy figyelemmel kísérhesse a kiegyezési törvény országgyűlési tárgyalását.⁷⁶ Ferenc József programja a kiegyezési folyamat finisében a kibékülés és a tervezett koronázás jegyében telt, és a pest-budai lakosok ünnepi megnyilvánulásai is ebben a szellemiségben fogantak. Március 14-én az uralkodó a palota tróntermében fogadta az „országos küldöttséget, mely az alkotmány helyreállításáért az országgyűlés köszönetét volt a fejedelemnek kifejezendő”. Március 15-én 3000 fáklyás vonult a Várba zászlókkal, énekel, zenével. A palota erkélyén huszáregyenruhában megjelenő Ferenc Józsefet a *Himnusz* és a *Szózat* eléneklésével üdvözlötték.⁷⁷ Ennek az eseménynek nemcsak az adott érdekes felhangot, hogy éppen a forradalom évfordulóján került rá sor, hanem az is, hogy azon ritka alkalmak egyike volt, amikor az uralkodó jelenlétében nem a császárhimnusz (*Gotterhalte*) sorai csendültek fel.⁷⁸

Március 17-én a palotában tartották az első magyar minisztertanácsot Ferenc József elnökletével, előző este pedig a Nemzeti Színházban immár többedszer tekintette meg az *Ilka, vagy a huszártoborzó* című Doppler-darabot. Ezekben a napokban érkezett ismét Pest-Budára minisztertársaival együtt Friedrich Ferdinand Beust külügyminiszter,⁷⁹ és

72 ZP Prot. 69. (1867.)

73 Somogyi Éva: *Abszolutizmus és kiegyezés*. Bp., 1981. 200–203.

74 Ő csász. és apost. kir. Felsége bevonulása Buda-Pestre. *Pesti Napló* 1867. március 13. [1.]

75 Például Emich Gusztávnál, Heckenast nyomdáján, Alter boltja fölött, a Nemzeti Múzeum épületén. Különfélék, Pest, mart. 13. A tegnapi kivilágítás. *Pesti Napló* 1867. március 14. [1.]

76 A képviselőház 1867. március 30-án részletes vitára elfogadta a közösügyi javaslatot, április 2-án Ferenc József személyesen köszönte meg Deáknak az érélyes fellépését. Deák Ágnes – Molnár András: *Deák Ferenc*. Bp., 2003. 145.

77 Az országos küldöttség fogadtatása Ő Felsége által. *Pesti Napló* 1867. március 15. [1.]; Különfélék, Pest, mart 15. A tegnapesti fáklyásmenet. *Pesti Napló* 1867. március 16. [1.]

78 1867 után is megmaradt az a gyakorlat, hogy a király vagy a királyi család tagjainak jelenlétében a *Gotterhaltét* játszották az ünnepi eseményeken, míg a többi társasági összejövetelen a *Himnusz* és a *Szózat* hangzott el, akárcsak az 1840-es évek végén. Nagy Ildikó: *Himnusz, Szózat kontra Gotterhalte*. *Aetas* 32 (2017) 4. sz. 30–32.

79 Különfélék, Pest, mart 18. Az első magyar minisztertanács, A nemzeti színházban, Beust külügyminiszter. *Pesti Napló* 1867. március 19. [2.]

ekkortól vált a program részévé, hogy Ferenc József egy gödöllői vadászat erejéig rövid időre elhagyja Budát.⁸⁰

Közben megkezdődtek, illetve folytatódtak a koronázás előkészületei. Liszt Ferenc elkészült a *Koronázási misével*, és május 8-án Ferenc József is visszatért Budára immár Erzsébettel együtt.⁸¹

A 19. századi budai udvari élet csúcspontja kétséget kizáróan az 1867-es koronázás volt, ennek látványos, Budán és Pesten lezajlott eseménysorozata ismert, nem térek ki rá részletesen. A múltat idéző pompával megrendezett ünnepség kétségkívül pazar látványosság lehetett,⁸² és néhány napra egész Európa tekintetét a magyar főváros(ok)ra fordította.

Születés és keresztelő Budán

A koronázás részletes bemutatása helyett az uralkodócsalád budai életének tetőpontját, Ferenc József és Erzsébet negyedik gyermekének születését idézném fel. 1867 nyaratól Erzsébet másállapota miatt visszavonult a családi szférába, nem vett részt a császári-királyi reprezentációban.⁸³ Az év végén pedig felröppent a hír, hogy születendő gyermekét Budán kívánja világra hozni, és 1868. február 5-én meg is érkezett Ferenc Józseffel együtt a budai rezidenciára, ahova később gyermekeik is követték őket.⁸⁴

A Lajtán túl mindez nem váltott ki lelkesedést, Magyarországon annál inkább. Jókai Mór vezércikkben üdvözölte, hogy a magyar királyné, „a nő és anya”, saját akaratából döntött így, és hangsúlyozta a régóta élő vágyat: „ha a királyi pár legbölcsebb belátása után elfoglalná Magyarország és annak fővárosa azt a helyet az államok és fővárosok között, mely őket megilleti? Egy királyi Magyarország egy királyi fővárossal!”⁸⁵

Mária Valéria végül 1868. április 22-én látta meg a napvilágot a budai palotában. Talán nem túlzás azt állítani, hogy a család örömeiben az egész ország osztozott, hiszen több mint háromszáz éve nem született királyi utód Magyarországon. A főhercegnő születését ünnepi eseménysorozat követte. Az épületeket fellobogózták, este a városokat kilivágtották, a színházak ingyen várták a nézőket. A palotába érkeztek a gratulációk, Pest-Budára pedig a vendégek, akik a keresztelőre voltak hivatalosak.⁸⁶

80 Különfélek, Pest, mart 27. Ő Felsége... *Pesti Napló* 1867. március 28. [3.]; Különfélek, Pest, april 3. Ő Felsége... Uo. 1867. április 4. [3.]

81 Különfélek, Pest, mart 19. Koronázási mise. Uo. 1867. március 19. [2.]; Különfélek, Pest, május 8. Uo. 1867. május 9. [2.]

82 Somogyi: *Abszolutizmus és kiegyezés*, 205.; Uő: *Ferenc József*, 153–155.

83 Vér Eszter Virág kutatásai alapján részletesen ismerjük ennek az időszaknak a történéseit, többek között azt, hogy a politikai sikerek mellett Ferenc József és Erzsébet korábban elhidegülő viszonyát ekkoriban ismét a boldog házasséget váltotta fel. VÉR ESZTER VIRÁG: „... egy új köteléket fog fűzni magas családja s a nemzet között...” Az uralkodócsalád tagjai Magyarországon (1867–1868). *Aetas* 34 (2019) 2. sz. 9.

84 Uo. 15.

85 Jókai Mór: A magyar királyné Budán. (Pest, február 10.) *A Hon* 1868. február 11. [1.] Idézi VÉR: ... egy új köteléket, 23.

86 VÉR: ... egy új köteléket, 30.

A keresztelőnek köszönhetően Buda – a koronázás után – ismét a Monarchia központjává vált. A királyné a gyermekágyas időszakot is Budán töltötte, vagyis több mint négy hónapon át, egészen június elejéig maradt a palotában. Ősszel ismét visszatért, és egy hosszabb gödöllői tartózkodás után egészen december 23-ig Budán maradt, ahol december 10-én részt vett a koronázó országgyűlés bezárásán.⁸⁷

Ersébet hosszas – tavaszi és őszi – budai időzése miatt az uralkodó is gyakran utazott a magyar fővárosokba, illetve Gödöllőre, akárcsak a gyerekek, Rudolf és Gizella. Bizonyos időszakokban Ferenc József ingázott Bécs és Pest-Buda között, és volt olyan is, amikor hosszabban maradt a budai palotában.⁸⁸ Az első delegációs ülésekre is itt került sor, ami a keresztelő mellett ugyancsak jelezte Magyarország és Buda megnövekedett súlyát a birodalmon belül.⁸⁹

A „királyi család itthon van Budán is”

A fenti mondatot a *Vasárnapi Ujság* írta 1872 tavaszán a Rudolf főherceg portréjával illusztrált cikkében, hozzátéve, hogy a család tagjai gyakran töltenek itt hosszabb időt, jól érzik magukat, és már több családi esemény köti őket a magyar fővárosához.⁹⁰ Vagy ahogy Csapó Csaba fogalmazott, „innentől kezdve a királyi család megjelenése egyre inkább hétköznapivá vált”. Kialakult az utazások és a pest-budai programok gyakorlata, Ferenc József általában az esti postavonattal érkezett és néhány napig maradt, amelyek ügyintézésel, vadászattal, fogadásokkal teltek a Bécsben megszokottak szerint. Az is általánossá vált, hogy az uralkodó mindezt családjától függetlenül végezte. Ugyancsak ebben az időszakban gyökeresedett meg a magyarországi bálók rendszere, amelyek kivitelezése bécsi minta alapján történt.⁹¹ Összességében 1872-re kialakult egy éves rend az uralkodó magyarországi tartózkodásában, és ez a későbbiekben már nem sokat változott.⁹²

Húsvét, eljegyzés és vizsga Budán

Ebben az évben, 1872-ben került sor egy újabb budai családi ünnepre: Gizella főhercegnő eljegyzésére Lipót bajor herceggel. Ekkor ismét egyértelművé vált, hogy a budai palota nem versenyezhet a bécsi Burggal, amikor egy ilyen eseményről van szó. Nemcsak a kíséret és az udvari személyzet elszállásolását kellett megoldani, hanem az uralkodócsalád tagjainak és a birodalom elitjének lakhatását is.⁹³ Bár a palota bővítését már a koronázást követően elhatározták, a pályázatot csak 1871-ben írták ki, és az átépítés csak jóval később,

87 ZP Prot. 80. (1868.)

88 Uo.

89 Csapó Csaba: *Ferenc József utazásai a dualizmus kori Magyarországon*. Bp., 2011. [Kézirat] 1.

90 A királyi család Budán. *Vasárnapi Ujság* 1872. április 21. [193.]

91 Csapó: *Ferenc József utazásai*, 2.

92 Uo.

93 Uo. 2–3.

1890-ben kezdődött meg.⁹⁴ Az ünnepi esemény megszervezése emiatt komoly feszültséggel járt, amit némiképp ellensúlyozott, hogy az eljegyzés ismét birodalmi központtá tette Pest-Budát.

A királyi család tagjai az eljegyzés mellett számos programon vettek részt, és mutatták meg a jegyeseket, valamint magukat a pest-budaiaknak.⁹⁵ „A királyasszony legjobb egészségnek örvend s közelebb ő fölsége és Rudolf koronaherczeg, Gizella főhercegnő kíséretében, nemcsak a vár- kertben sétált, de egészen az elipszig jött. A királyi család a legegyszerűbben volt öltözve és semmi udvari kíséret nem jött utána.”⁹⁶ A család már a húsvétot is a budai palotában töltötte. Rudolf főherceg itt tette le éves vizsgáit,⁹⁷ és trónörökösként önállóan is reprezentált, 1872. április 20-án szemlét tartott az ifjúsági véderő felett a Vérmezőn.⁹⁸

A trónörökösi rezidencia Budán?

Az 1872. tavaszi látogatáshoz kapcsolódóan arról szóltak a hírek, hogy Rudolf a következő két (tan)évet Magyarországon tölti, és itt fejezi be tanulmányait.⁹⁹ Ezzel egyidejűleg az is felmerült, hogy a budai palota lesz a trónörökös rezidenciája, ami további lendületet adott a palota átépítéséhez. Bár 1878-tól Ferenc József Prágát jelölte ki Rudolf székhelyül, a remény megmaradt, és a palota felújításának tervezése folytatódott.¹⁰⁰ Az 1880-as évek az erről szóló vitákkal teltek, azonban Rudolf 1889-es halála megakasztotta a folyamatot, jóllehet a kérdés – és az önálló magyar udvartartás ügye – nem került le a napirendről. Utóbbit Ferenc József nem támogatta, és nem is valósult meg.¹⁰¹ A palota nagyszabású átépítése azonban megkezdődött – igaz, csak az 1890-es években.

Az 1870-es években az uralkodó és családja viszonylag sokat tartózkodott Magyarországon, gyakorlattá vált, hogy az év végét és a következő év elejét itt töltötték, valamint tavasszal és ősszel is hosszabban időztek az országban – azonban nem csak, sőt nem első-

94 Rostás Péter: Az európai rangú palotakomplexum kiépítése 1890 és 1905 között. In: *A budavári palota*, 79–81.

95 Kirándultak a Margit-szigetre, megtekintették a Nemzeti Színház Hunyadi László-előadását, Erzsébet meglátogatta a nőképző egyetemet, Ferenc József pedig az új vegyészeti intézetet. Udvari hírek. *Magyarország és a Nagyvilág* 1872. április 14. 179.

96 Udvari hírek. Uo. 1872. április 7. 167.

97 Ezekről bővebben lásd Rónay Jácint naplóbejegyzései. Buda, 1872. április 6–16. In: *Rónay Jácint Erzsébet királyné udvarában, 1871–1883*. S. a. r. Borovi Dániel. Bp., 2022. 49–53.

98 Rudolf koronaherczeg. *Magyarország és a Nagyvilág* 1872. április 21. [181]–182.; Udvari hírek. Uo. 1872. április 28. 203.

99 Udvari hírek. Uo. 1872. április 28. 203.

100 Vér Eszter Virág: „Rezső királyfink.” Fejezetek Rudolf trónörökös politikai nézeteinek magyar vonatkozásairól. In: *Rudolf – a reményvesztett imádó. Időszaki kiállítás a Gödöllői Királyi Kastélymúzeumban 2008. június 5. – szeptember 28.* Szerk. F. Dózsa Katalin – Faludi Ildikó. Gödöllő, 2008. 28–30.

101 Vér Eszter Virág: Udvari reprezentáció a Budai Királyi Palotában (1867–1916). Az udvari bálók és fogadások. In: *Fejezetek a tegnapi világból. Tanulmányok a 19–20. század történelméből*. Szerk. Csaplár-Degovics Krisztián – Tornyai Anna. Bp., 2009. 94–95.; Somogyi Éva: *Magyarok a bécsi hivatalnokvilágban. A közös külügyminisztérium magyar tisztviselői, 1867–1914*. Bp., 2017. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 20. Köszönöm Vér Eszter Virágnak, hogy felhívta figyelmemet a szöveghelyre.

sorban Pest-Budán. A budai palotának vetélytársa akadt: a gödöllői kastély. 1877-ben itt került sor Erzsébet unokahúgának esküvőjére is.¹⁰² Az évtized végétől kezdve Erzsébet egyre ritkábban látogatott Magyarországra, viszont a közben fiatal felnőtté váló Rudolf, illetve Mária Valéria – egy idő után házastársaikkal – részben átvették a szerepét.¹⁰³

Az időközben egyesült Budapesten és a budai palotában a legtöbb időt Ferenc József töltötte, ő hivatali kötelességből – többek között audienciák, a delegációkhoz és az országgyűlésekhez kapcsolódó események, pesti hadgyakorlatok okán – az év minden szakában többször is ellátogatott a fővárosba.¹⁰⁴

„[U]j palota otthonul a magyar királyoknak” – 1889, és ami utána következett

1889 a budai udvari élet szempontjából is különleges év volt. Rudolf 1889. január 30-i halála után – február 11-én – Ferenc József, Erzsébet és Mária Valéria hosszabb időre Budapestre érkezett, vagy ahogy a *Pesti Napló* fogalmazott: „Gyászban gyászolni haza jött királyunk, királynénk Budára, Magyarországra.”¹⁰⁵ A királyi család két hónap itt-tartózkodás után, április 13-án távozott.¹⁰⁶ Az új trónörökös, Ferenc Ferdinánd csak 1891 februárjában látogatott Budapestre, és ezután sem fordult meg túl gyakran a magyar fővárosban.¹⁰⁷

Volt még néhány kiemelt év, például 1892, amikor Ferenc József koronázásának 25. évfordulóját ünnepelte az ország, és amikor összesen 72 napot töltött Magyarországon az uralkodó. Ebből azonban az éppen a jubileum apropóján székesfővárossá emelt Budapestre nem jutott a szokásosnál több, és a júniusi központi ünnepek miatt is csak néhány napot töltött a király a fővárosban.¹⁰⁸

Erzsébet 1896-ban járt utoljára Budapesten, amikor az államalapítás évfordulója alkalmából a milleniumi ünnepekre került sor. Az ünnepegsorozat keretében és az uralkodópár jelenlétében tették le június 6-án a palota új szárnyának alapkövét: „Most új palotát emel otthonul a magyar királyoknak, nagyságra és díszre vetekedőt Hollós Mátyás egykori ragyogó székes kastélyával. Ebben is a dicső példaadót követi, s a legszebb alkalmat választotta hozzá, amikor a nemzetet az új ezredévbe átvezérli.”¹⁰⁹ Azt már csak mi tehetjük hozzá, hogy mire a palota új épülettömbje elkészült, csupán alig tíz év maradt arra, hogy királyi rezidenciaként szolgáljon.

102 ZP Prot. 99. (1877) pag. 212.

103 Uo. 85–113. (1875–1889.)

104 Uo.

105 A cikk végén a politikai háttérre is fény derül: a magyar belpolitikában ismét válságot és nem sokkal később a 15 éve regnáló miniszterelnök bukását okozta a véderőtörvény: „Tisza Kálmán a királyi palástba és a királyné gyászfátyolába kapaszkodik, hogy a kormányon maradhasson...” A király és népe. *Pesti Napló* 1889. február 12. [1.]

106 Különfélék. A királyi család. *Pesti Napló* 1889. április 14. [2.]

107 ZP Prot. 114–115. (1890–1891.)

108 Uo. 116. (1892.)

109 Hollós Mátyás és Ferenc József. *Pesti Napló* 1896. június 7. [1.]

Az évek előrehaladtával Erzsébet egyre ritkábban időzött Magyarországon, 1898-as halálával pedig lezárult egy korszak. Ekkoriban már az idősödő császár is kevesebbet utazott, utoljára 1912-ben járt Magyarországon.¹¹⁰ A budai palota falai közé ezután már csak egyszer költözött be az udvari élet ünnepi miliője, 1916 végén, IV. Károly és Zita megkoronázásakor. Igaz, ekkor már a háborús körülmények miatt korlátozott formában.¹¹¹

Záró gondolatok

A dolgozat elején felidézett vágy valójában több elemet foglalt magában: az uralkodó tartózkodjon többet (Pest-)Budán, illetve az országban; éledjen újjá a budai udvari élet és ezzel párhuzamosan a magyar udvartartás; a város váljon politikai központtá. Mindezek megvalósulásához szükség volt egy megfelelő királyi rezidenciára, ennek kiépítéséhez uralkodói engedélyre, támogatásra, királyi szándékra, hogy a budai palota ne csak *Nebenresidenz*-ként szolgáljon, illetve a politikai térhasználat átalakulására, amelyben ugyancsak szerepet játszott az uralkodói akarat.

Buda azon túl, hogy kormányzati székhely, majd a korona őrzési helye és országgyűlési helyszín lett, 1792-ben koronázásnak is helyt adott,¹¹² és I. Ferenc 1820-ig rezidenciaként is használta, látogatásaival időről időre felvillantva az udvari élet eseményeit. A palota azonban sokkal inkább funkcionált a nádori család lakhelyeként, ahol az uralkodó időnként vendégként jelent meg. 1820 után vendégként sem, mivel az ország politikai központja 1848-ig az országgyűlések helyszíne, Pozsony maradt, és V. Ferdinánd ebbe a városba is csak az országgyűlések alkalmából látogatott el.

1848-ban a kormány és az országgyűlés átköltözött Pestre, vagyis Pest-Budára, a már ekkoriban is egységesként kezelt testvérfővárosokba, azonban az uralkodó a nagy változásokat hozó 1848–1849-es időszak folyamán nem látogatott el ide. Az 1848–1849-es szabadságharc során a palota megrongálódott, lakhatatlanná vált, ami megnehezítette annak reprezentatív funkciónak a megvalósulását, amelyet Ferenc József szánt Budának 1849 után.

Az 1850-es években a palotát felújították, így fokozatosan ismét alkalmas lett a kormányzói rezidenciaként való használatra, illetve az uralkodó és később családja fogadására, azonban a politikai körülmények nem kedveztek a budai udvari életnek. Bár az 1852-es és az 1857-es uralkodói látogatások során az udvar nagy pompával vonult fel Pest-Budán, ez mint látványosság kielégítő lehetett a lakosság számára, azonban szimpátiát kevesekben ébreszthetett, hiszen Ferenc József nem magyar királyként lakta a budai palotát, hanem az egységes birodalom császáráként.

A kiegyezéshez közeledve, már azt megelőzően újjáéledt a budai udvari élet – nem függetlenül a politikai eseményektől. A kiegyezés után egy új korszak kezdődött, hiszen

110 ZA Prot. 136. (1912.)

111 Maczó Ferenc: „Háborúzó ország, koronázó főváros”. Az utolsó magyar királykoronázás alulnézetből. In: *Budapesti hétköznapiak, 1914. A Nagy Háború háttérjének életképei*. Szerk. F. Toma Katalin – Török Péter. Bp., 2015. 83–84.

112 Serfőző: *Habsburg reprezentáció*, 8.

ismét volt legitim királya az országnak, és 1867-től az uralkodócsalád valóban sokat használta a budai palotát, igaz, ezzel párhuzamosan a magyarországi udvari élet egy része áthelyeződött Gödöllőre.

„A mi az országnak egykor – s századokon át s nem régen is még – folyvást érzett, gyakran kifejezett óhajtása, s nem teljesülvén, állandó sérelme volt, hogy királyát ne vonja el kizárólag Bécs, a »birodalmi« főváros, hanem felváltva Budán is lakjék s itt töltve az év egy részét, magát otthonosan érezze családjával együtt határaink s falaink között, hogy Mátyás király palotája ne hiába viselje a magyar királyi lak nevét s több legyen, mint tiz, husz, tán száz év alatt egyszer, egypár napi szállodája a magyar királyoknak, kik azelőtt (Pozsonyban tartatván az országgyűlések), ha jöttek is az országba egy megnyitási vagy bezárási ünnepélyre, csak e határvárosig hatoltak az országba, mintha annak szivéig érni félnének – e régi óhajtás ma már teljesültnek, ez állandó sérelem, annyi mással együtt, ma már megszűntnek tekinthető”¹¹³ – írta a *Vasárnapi Ujság* 1872-ben, beteljesültnek látva az alattvalók vágyát.

Az 1867-től kezdődő öt-hat év a királyi család budai életének valóban a legintenzívebb időszaka volt, és ez az aktív udvari jelenlét kielégítette a magyar alattvalókat.¹¹⁴ Még akkor is, ha az önálló magyar udvartartás Ferenc József alatt sem valósult meg, illetve az uralkodó nem ugyanannyi időt töltött Budán, mint Bécsben.

A bécsiek joggal voltak féltékenyek arra, hogy Budán a királyi család – főként Erzsébet – kiélvezve a változatosságot, a bécsi udvartól eltérő miliőt, másképp él, másképp reprezentál,¹¹⁵ de attól nem kellett tartaniuk, hogy „Buda lesz a birodalmi székváros”. Még akkor sem, amikor 1892-től Budapest székesfővárosi rangot kapott mint – jogilag – a magyar királyi udvartartás székhelye,¹¹⁶ és mégha a század végére már számos élmény kötötte is a királyi családot Budához.

Ennek több oka volt. Egyrészt a költségek, hiszen a magyar udvartartás csak kismértékben hasznosult, viszont sokba került és a királyi család számára újabb reprezentációs kötelességekkel járt volna. Másrészt ugyan a kiegyezéssel a Magyar Királyság súlya megnövekedett a birodalomban, ennek ellenére Buda nem versenyezhetett Bécs (birodalmi) történeti hagyományaival, a birodalmi – köztük a magyar – arisztokrácia számos palotában is megnyilvánuló jelenlétével, és a budai palota sem vehette fel a versenyt a bécsi Burg császári kényelmével. Ugyanakkor Ferenc József (és családja) – ha nem is fele-fele arányban Béccsel megosztva – valóban sokkal több időt töltött Budán, mint elődei, és ez is hozzájárult ahhoz, hogy Budapest a Monarchia második fővárosává vált.

113 A királyi család Budán. *Vasárnapi Ujság* 1872. április 21. [193.]

114 Ebben a sajtónak is jelentős szerep jutott, hiszen a budai (és bécsi) udvari eseményeket folyamatosan bemutató beszámolók segítségével az olvasó közelről követhette a királyi család életét, szinte jelen lehetett a bálokon vagy az uralkodó íróasztala mellett. Gerő András: *Ferenc József és a magyarok*. Bp., 2016. [3., átdolg., bőv. kiad.] 203.

115 Vér Eszter Virág: Újraértelmezett szerepvállalások, avagy Erzsébet császárné alak-változásai 1866-ban. *Aetas* 27 (2012) 1. sz. 100.

116 Barna Attila et al: *Magyar állam- és jogtörténet*. Bp., 2014. 75.

CONTENTS

Judit Klement – Orsolya Manhercz <i>In Honour of Éva Somogyi</i>	5
Ágnes Deák <i>The Wise but Timid Fabius Cunctator: Count Móric Esterházy</i>	7
Imre Ress <i>The Legend of the Royal Sanction for Act LXII of the Croatian Law of 1861, and its Legitimization Function</i>	29
Virág Vér Eszter <i>Empress Elizabeth in Hungary in the Summer of 1866: Reception, Memory, Myth</i>	43
Orsolya Manhercz <i>“My God, My God, Henceforth Buda Will Be the Imperial Seat”. Court Life at Pest-Buda in the 19th Century</i>	65
András Cieger – Réka Matolcsi <i>Fidelity to the King, Citizen Loyalty and National Identity. Multiple Loyalties in Hungary of Austro-Hungarian Monarchy</i>	87
Iván Ifj. Bertényi <i>The Social Background of the Delegation Members elected by the Upper Chamber</i>	99
Gábor Gyáni <i>Socialization in the Aristocratic Families</i>	123
Miklós Konrád <i>Sporting Life, Modernisation, and Antisemitism in Hungary, 1867–1914</i>	139
Judit Klement <i>Budapest and the Mills, 1841–2008</i>	155

E számunk szerzői

Ifj. Bertényi Iván, tudományos igazgató-helyettes, Collegium Hungaricum Bécs, igazgató, Bécsi Magyar Történelmi Intézet ● Cieger András, tudományos főmunkatárs, osztályvezető, BTK TTI, Újkori osztály ● Deák Ágnes, egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Modernkori Magyar Történelmi Tanszék ● Gyáni Gábor, kutató professor emeritus, BTK TTI, Újkori osztály ● Klement Judit, tudományos munkatárs, BTK TTI, Újkori osztály, docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelmi Intézet, Atelier Interdiszciplináris Történelmi Tanszék ● Konrád Miklós, tudományos főmunkatárs, BTK TTI, Újkori osztály ● Manhercz Orsolya, adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Új- és Jelenkori Magyar Történelmi Tanszék ● Matolcsi Réka, doktorjelölt, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola ● Ress Imre, nyugdíjas tudományos főmunkatárs, BTK TTI ● Vér Eszter Virág, alapító kutató, Monarchikum Kutatócsoport

(BTK TTI = Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet)

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erzsebet@abtk.hu, terjesztes@abtk.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: +36-30-203-1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely
hírlapkézbesítő postahivatalnál.

Ára: 1200 Ft

Előfizetőknél: 1000 Ft

